

Κ. Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ — Ν. Ε. ΚΟΥΡΑΚΗΣ

ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Με το κείμενο του **Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων (ν. 1851/1989)**, με 30 παραρτήματα νομικών κειμένων και με εισαγωγή, βιβλιογραφία και αναλυτικά ευρετήρια.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ: **ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ**, Καθηγητής Παν/μίου Αθηνών

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
1990

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ
ΚΑΙ ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ
ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ ΒΑΣΙΚΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ
του Νέστορα Ε. Κουράκη

«...έδω που συναντιέται τό πέρασμα τῆς βροχῆς, τοῦ ἀγέρα καί τῆς φθορᾶς...»
Γιώργου Σεφέρη, Ὁ βασιλιάς τῆς Ἀσίνης

I. Το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας

1. Από την 1η Ιανουαρίου 1990 ο νέος σωφρονιστικός Κώδικας της Χώρας («Κώδικας Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων») και σε συντομογραφία «ΚωδΜεΚ») τέθηκε επί τέλους σε ισχύ (βλ. ακροτελεύτιο άρθρο του ν. 1851/89). Το κύριο και καίριο όμως ερώτημα είναι τούτο: Θα μπορέσει αυτός ο Κώδικας πράγματι να τεθεί και σε εφαρμογή; Ορισμένες ρυθμίσεις που περιέλαβε ο πρόσφατος ν. 1868/89 στο άρθρο 22 § 2β σε συνδυασμό με το ά. 1 ν. 1877/90 και με τις οποίες αναστέλλεται μέχρι 31.12.1990 η εφαρμογή κρίσιμων διατάξεων του Κώδικα⁽¹⁾ θα πρέπει, φοβούμαι, να μας καταστήσουν αρκετά απαισιόδοξους ως προς την περαιτέρω τύχη αυτού του νομοθετήματος. Οι συχνά εμπνευσμένοι (αν και νομοτεχνικά ατελείς) θεσμοί του για «άνοιγμα της φυλακής» (κατωτ. § 8) κιν-

---

1. Αναστέλλονται έτσι οι διατάξεις των ά. 15 §§ 1-3, ά. 58-60, ά. 64-76 και 99 § 2 που αφορούν αντίστοιχα στη λειτουργία του κέντρου προσανατολισμού και παρατήρησης, των κέντρων ημιελεύθερης διαβίωσης, στην εργασία των κρατουμένων και την κατάρτιση του φυλακτικού προσωπικού.

δυνεύουν να μείνουν απλώς ένας «νόμος στα χαρτιά» (law in books, κατά την έκφραση του R. Pound⁽²⁾), όπως άλλωστε συνέβη και με τους περισσότερους θεσμούς του προϊσχύσαντος Σωφρονιστικού Κώδικα 1967 (βλ. Παράρτημα Ι της παρούσας έκδοσης, όπου σημειώνονται με αστερίσκο οι σχετικές μη ενεργοποιηθείσες διατάξεις του), αλλά και γενικότερα της εκάστοτε σωφρονιστικής μας νομοθεσίας. Στη θέση των προοδευτικών αυτών θεσμών, που ευαγγελίζονται μιαν ορθολογικότερη και ανθρωπιστικότερη μεταχείριση των κρατουμένων, τείνει να επικρατήσει για άλλη μια φορά, ως «νόμος στην πράξη» (law in action), η πρακτική της τιμώρησης, του εξιλασμού ή ακόμη και της ανταπόδοσης.

2. Οπωσδήποτε δεν βρισκόμαστε πια στην εποχή που οι βαρυποινίτες κρατούμενοι έπρεπε να «δεσμεύονται τούς δύο πόδας διά μακρᾶς ἀλύσεως, προσηρτημένην ἐχούσης καὶ βαρεῖαν σιδηρᾶν σφαῖραν καὶ [να] προτρέπονται εἰς ἔργα βαρύτερα ἐντὸς τοῦ δεσμοτηρίου» (ἀ. 9 § 1 Ποινικού Νόμου 1834⁽³⁾). Ούτε βεβαίως παρατηρείται πλέον το άθλιο φαινόμενο που είχε επισημανθεί παλαιότερα, ότι ὄηλ. «οἱ φυλακισμένοι μόλις εἶχον τὸν ἀπαιτούμενον χῶρον διά νά ἐξαπλωθοῦν ἐπὶ τοῦ λιθοστρώτου καὶ ἐπλάγιαζον φύρδην-μίγδην ἐπάνω εἰς τὰς πλάκας, ἔχοντες διά προσκέφαλα μεγάλους ἀργούς λίθους...»⁽⁴⁾. Δεν φαίνε-

2. Roscoe Pound, Law in Books and Law in Action, εις: American Law Review 1910, 118 επ., 398 επ., 510 επ. Πρβλ. Guido Fassò, Histoire de la Philosophie du Droit, XIXe et XXe siècles, Paris: L.G.D.J. 1976, Ch. XIII.7, σελ. 213 και σημ. 39.

3. Πρβλ. αντίστοιχες παλαιότερες διατάξεις του γαλλικού δικαίου, όπου προβλέπονται για τους βαρυποινίτες «des travaux les plus pénibles» εις J. Pinatel, Traité élémentaire de science pénitentiaire et de défense sociale, Paris 1950, σελ. 276 κατά παραπομπή του Γιάννη Πανούση, Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1989, σελ. 78 και σημ. 207.

4. Βλ. Αλ. Οικονόμου, Τρεις Άνθρωποι, τ. Α', Αθήναι 1950, σελ. 504. Η

ται ωστόσο να έχουμε απομακρυνθεί πολύ από την εποχή εκείνη κατά την οποία, όπως περιέγραφε ο Παύλος Καλλιγιάς στο περιοδικό «Πανδώρα» την 15.9.1866 (σελ. 289), στις φυλακές οι κατάδικοι βρίσκονται συσσωρευμένοι «έν' ἀδιαλείπτω ἀργία καὶ ἀπραξία βαττολογοῦντες ἀπὸ πρωΐας μέχρις ἑσπέρας, εἰς οὐδεμίαν ὑποβαλλόμενοι πνευματικὴν ἐπιμέλειαν, ὅλως παρημελημένοι». Αντίθετα, όπως κατάγγειλε με παρρησία σε αναφορά της από 10.6.1984 η τότε εισαγγελική πάρεδρος Χρυσούλα-Μαρία Γιαταγάνα προς τον Προϊστάμενο της Εισαγγελίας Πλημμελειοδικῶν Θεσσαλονίκης σχετικά με τις ήδη καταργημένες φυλακές Επταπυργίου⁽⁵⁾, αλλά και όπως καταγγέλθηκε κατά καιρούς στον Τύπο και το Κοινοβούλιο⁽⁶⁾, εκτός από την αδράνεια, την

περιγραφή αναφέρεται στη φυλακή Παλαμηδίου και τοποθετείται στα 1888. Ανάλογες πληροφορίες υπάρχουν και σε άλλες πηγές, όπως π.χ. σε αναφορά του τότε νομάρχη Θ. Αγγελόπουλου-Αθάνατου προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης (περ. «Θέμις» ΣΤ' 1895, 63-64, 30-31), σε έκθεση ιατρών για τη φυλακή του Μενδρεσέ στην Αθήνα («Εφημερίς των Φυλακῶν», ἐτ. 1, φύλλ. 1, Αύγουστος 1875, σελ. 27), σε έκθεση του γάλλου ιππότη Βενιαμίν Αππέρ προς τον τότε βασιλέα Όθωνα της Ελλάδος (Voyage en Grèce, Athènes: Imprimerie Royale, 1856, σελ. 44, 97 και passim) και σε σύγγραμμα του μετέπειτα πρωθυπουργού Θεόδωρου Δηλιγιάννη (σε συνεργασία με τον Γ.Κ. Ζηνόπουλο) με τίτλο «Ελληνική Νομοθεσία από του 1833», τ. Γ', 1862, σελ. 446. Πρβλ. γενικότερα και το βιβλίο μου «Ποινική Καταστολή», Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλας, 1985², σελ. 185 επ.

5. Βλ. το κείμενο αυτής της εισαγγελικής αναφοράς στην εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 20.8.1984, σελ. 12 επ. καθώς και στο περ. «Εντευκτήριο» του Οκτ. 1987, σελ. 6-14· πρβλ. επίσης και εφημ. «Καθημερινή» της 18 και της 20.1.1987, όπου σύμφωνο πόρισμα του αντεισαγγελέα πρωτοδικῶν Κώστα Λογοθέτη.

Σημειώνεται ότι σε παρόμοια συμπεράσματα είχαν καταλήξει και τέσσερα πορίσματα που είχαν υποβληθεί το 1981 στον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης Γ. Σταμάτη μετά από ταραχές στον Κορυδαλλό -βλ. εφημ. «Απογευματινή» της 21.3.1981, σελ. 6, όπου δημοσίευμα του Φώτη Σιούμπουρα με τίτλο «Βρώμικες δουλειές στις φυλακές Κορυδαλλού».

6. Βλ. κατωτ., § 12 και ιδίως σημ. 23, 36 και 37.

παραμέληση ή και την κακοποίηση φυλακισμένων που παρατηρούνταν παλαιότερα, έχουν ήδη προστεθεί στην πρακτική του θεσμού της φυλακής και μύρια όσα άλλα δεινά, όπως η εισαγωγή, εμπορία και χρήση ναρκωτικών ουσιών μέσα στις φυλακές, οι ομαδικοί βιασμοί ανηλίκων και νεαρών ατόμων από άλλους καταδίκους, και η απιστία ή εκμετάλλευση κρατουμένων από ορισμένους ασυνείδητους δικηγόρους.

II. Τα τρία πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής και η θέση του Κώδικα μέσα σ' αυτά

3. Εάν ήθελε κανείς να προσεγγίσει περισσότερο την ιστορική διάσταση της εξέλιξης των σωφρονιστικών μέσων και μεθόδων στη χώρα μας, θα μπορούσε σε γενικές γραμμές να διακρίνει δύο παράλληλες τροχιές, που σπάνια συγκλίνουν ή εφάπτονται μεταξύ τους: Από τη μια πλευρά την πορεία της σωφρονιστικής νομοθεσίας (law in books), όπου κατ' επίδραση διαφόρων αντίστοιχων εξελίξεων της αλλοδαπής επιδιώχθηκε, ιδίως μεταπολεμικά, η διαμόρφωση συγχρονισμένων και μεγαλόπνοων σωφρονιστικών θεσμών. Και από την άλλη πλευρά την πορεία της σωφρονιστικής πρακτικής (law in action), όπου τα μεγαλόπνοα σχέδια καταλήγουν να είναι απλώς το μέσον για την επίτευξη μικροπολιτικών στόχων ή και για τη συγκάλυψη-εξωραϊσμό μιας απαράδεκτης πραγματικότητας. Ειδικότερα:

Σε επίπεδο σωφρονιστικής νομοθεσίας μπορεί κανείς, εφ' όσον βέβαια θεωρήσει τον θεσμό της φυλακής για κάποιο ακόμη χρονικό διάστημα ως «αναγκαίο κακό», να διακρίνει τρεις ειδικότερες φάσεις και τρία συναφή πρότυπα (μοντέλλα), που αποκρυσταλλώνονται αντίστοιχα, ως προς την Ελλάδα, στο οθωνικό Διάταγμα από 31.12.1836 «Περί σωφρονιστικής φυλακής» (τιμωρητικό πρότυπο), στον Σωφρονιστικό Κώδικα 1967

(προνοιακό ή θεραπευτικό πρότυπο) και ενμέρει στον νεότερο υπό συζήτηση «Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων 1989» (δικαιϊκό πρότυπο)⁽⁷⁾.

4. Αρχικά κυριαρχεί, λοιπόν, το *τιμωρητικό πρότυπο*, το οποίο εμπνέεται κατά βάση από την Κλασσική Σχολή του Ποινικού Δικαίου. Κατά το πρότυπο αυτό, με την έκτιση της ποινής του ο κρατούμενος πρέπει κυρίως να αδρανοποιηθεί ως προς τους κινδύνους που δημιουργεί στην κοινωνία και να «πληρώσει» για το έγκλημά του, να πονέσει δηλ. γι' αυτό και να εξιλεωθεί έτσι απέναντι στον Θεό και τους ανθρώπους για την αξιόποινη πράξη του. Η μόνωση θεωρείται ότι μπορεί να εξυπηρετήσει κατά τον καλύτερο τρόπο και τον τιμωρητικό και τον εξιλαστικό αυτό χαρακτήρα της ποινής, γι' αυτό και η εξασφάλισή της αποτελεί κύριο γνώμονα τόσο για τις επαφές μεταξύ των κρατουμένων («σύστημα της σιωπής»⁽⁸⁾), όσο και για τις επαφές των κρατουμένων με τρίτους, που προβλέπεται να είναι ιδιαίτερα αραιές και περιορισμένες⁽⁹⁾. Η εργασία θεωρείται ως μέρος

---

7. Για τα πρότυπα αυτά πρβλ. την εργασία μου «Ανήλικοι παραβάτες και ποινική δικαιοσύνη», ΝοΒ 34:1986, 175-179 καθώς επίσης A. Reynaud, *Human Rights in Prisons*, Council of Europe: Strasbourg, 1986, σελ. 22 επ. και Κ.Δ. Σπινέλλη/Α. Τρωιάνου, *Δίκαιο Ανηλίκων*, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1987, σελ. 36 επ.

8. Βλ. π.χ. ά. 29 του οθωνικού Διατάγματος από 31.12.1836 «Περί σωφρονιστικής φυλακής», που ωστόσο δεν μπόρεσε να εφαρμοσθεί ελλείψει κτιριακής υποδομής: «κατά τόν καιρόν τῆς ἐργασίας πρέπει νά βασιλεύει εἰς τούς ἐπί τούτω προδώμους βαθυτάτη σιωπή». Για το σύστημα της σιωπής (silent system) πρβλ. και τα όσα αναφέρονται στο βιβλίο μου «Ποινική Καταστολή», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 144.

9. Κατά το ανωτέρω οθωνικό Διάταγμα, ά. 50 εδ. ά και 52, «οἱ κατάδικοι δέν ἤμποροῦν νά κοινωνῶσι μετά τῶν συγγενῶν καί φίλων των ἄνευ ἀδείας τοῦ ἐπιστάτου (...). Αἱ ἐπισκέψεις δέν ἤμποροῦν νά διαρκέσωσι πλέον τῆς ἡμισείας ὥρας, καί νά ἐπαναληφθῶσι παρά τῶν αὐτῶν ἐντός τοῦ αὐτοῦ μηνός ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς ἐφορείας».

της ποινής, γι' αυτό και έχει πολύ συχνά ένα άσκοπο και ανιαρό αν όχι οδυνηρό χαρακτήρα (π.χ. απασχόληση σε ποδοκίνητο μύλο - Tread Mill⁽¹⁰⁾). Οι δυνατότητες εκπαίδευσης είναι μηδαμινές, όπως και οι δυνατότητες για κοινωνικοπολιτιστική δραστηριότητα. Από την πλευρά τους, οι φύλακες είναι πρωτίστως οι αυταρχικοί εκπρόσωποι της εξουσίας, που έχουν ως βασικό μέλημα την τήρηση της τάξης έστω και δια της βίας ή έστω και με τον εγκλεισμό του κρατουμένου «εις ἔρημον ἢ σκοτεινόν οἰκίσκον», με «δίαιταν ἄνοψον» (δηλ. μόνο με ψωμί και νερό)⁽¹¹⁾.

5. Στη συνέχεια και κυρίως υπό την επίδραση των ιδεών της Νέας Κοινωνικής Ἀμύνας και του Συνόλου Στοιχειωδών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων 1955 του ΟΗΕ⁽¹²⁾ (παραρτ. VIII), κερδίζει έδαφος στο εξωτερικό αλλά και στην Ελλάδα το λεγόμενο *προνοιακό ή θεραπευτικό πρότυπο*. Κατ' αυτό, η ποινή και ιδίως η στέρηση της ελευθερίας πρέπει να στοχεύει όχι στην τιμώρηση αλλά στην (ηθική) βελτίωση και αναμόρφωση της προσωπικότητας του κρατουμένου, με άλλα λόγια «εις τήν κοινωνικήν ἀναπροσαρμογήν τῶν κρατουμένων διά τῆς ἀγωγῆς καί βελτιώσεως αὐτῶν» (ἀ. 1 ΣωφρΚ' 67)⁽¹³⁾,

10. Για τη λειτουργία του περιέργου αυτού μύλου βλ. Π. Καλλιγά, *ανωτ. [§2]*, σελ. 293 καθώς και στο βιβλίο μου «Ποινική Καταστολή», *ανωτ. [σημ. 4]*, σελ. 268.

11. Βλ. ἀ. 49 και 33 του ανωτέρω οθωνικού Λιατάγματος.

12. Σχετικά με τις βασικές αρχές των κειμένων αυτών βλ. ιδίως τα αντίστοιχα δημοσιεύματα του Στέργιου *Αλεξιάδη* «Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο "Ελάχιστο Πρόγραμμα" του κινήματος Κοινωνικής Ἀμύνας», «Νομικές Μελέτες», αριθμ. 3, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1982, σελ. 15-40 και «Το "Σύνολο Στοιχειωδών Κανόνων Μεταχείρισης των Κρατουμένων" του Ο.Η.Ε. περ. «Αρμενόπουλος» 39:1985, σελ. 913-916. Βλ. επίσης τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου «Ποινική Καταστολή», *ανωτ. [σημ. 4]*, σελ. 236 επ.

13. Για το ιδεώδες αυτό της βελτιωτικής μεταχείρισης βλ. ιδίως τις σχετ. αναπτύξεις και βιβλιογραφικές παραπομπές στο έργο μου «Ποινική Καταστολή», *ανωτ. [σημ. 4]*, σελ. 276 επ., 312, καθώς και στην εργασία της Ἐφης *Λαμπροπούλου* «Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου

έστω όμως και αν αυτό καταλήγει να γίνεται με ρυθμίσεις αόριστες και ανεπίδεκτες δικαστικής προσφυγής, κατά παράβαση θεμελιωδών δικαιωμάτων του κρατουμένου⁽¹⁴⁾. Μέσα στο πλαίσιο αυτό οι κρατούμενοι θεωρείται ότι πρέπει να υποβάλλονται σε ψυχοβιολογική εξέταση προς διερεύνηση της προσωπικότητάς τους και ακολούθως να κατανέμονται σε ομοιογενείς ομάδες, «συμφώνως προς τήν ιδιοσυστασίαν, τόν χαρακτήρα καί τήν ιδιοσυγκρασίαν έκάστου» - π.χ. «φυγόπονοι ἀλλήται» (ά. 7, 8 επ., 26, 161-163 ΣωφρΚ'67), να κρατούνται δε σε ξεχωριστά καταστήματα φυλακών ή σε τμήματά τους. Ο γνώμονας της ηθικής αναμόρφωσης/κοινωνικής αναπροσαρμογής έρχεται έτσι να υποκαταστήσει το παλαιότερο κριτήριο της «μόνωσης» όχι μόνο στις επαφές των κρατουμένων μεταξύ τους, που επιτρέπονται, αρκεί να γίνονται «κοσμίως» και «χαμηλοφώνως» (ά. 44 § 1 και 43 § 3 ΣωφρΚ'67), αλλά και σε εκείνες με άλλα πρόσωπα, που και αυτές επιτρέπονται, εάν «προσδοκᾶται ἀγαθή ἐπί τόν κρατούμενον ἐπίδρασις» (ά. 86 § 2, 81 § 2 εδ. γ' ΣωφρΚ'67). Η εργασία θεωρείται ότι πρέπει να είναι ωφέλιμη, παραγωγική και προσοδοφόρα, «χωρίς νά ἐξαντλῆ τον κρατούμενον, οὐδέ νά παρακωλύη τήν ἐπαγγελματικήν αὐτοῦ ἐκπαίδευσιν καί τήν ἀγωγήν εἰς ἠθικήν» (ά. 54 § 1 ΣωφρΚ'67), επίσης δε να «ἀποσκοπεῖ εἰς βελτίωσιν τῶν κρατουμένων δι' ἔθισμοῦ εἰς βίον φιλόπονον, εἰς ἐπίρρωσιν τῆς σωματικῆς καί ψυχικῆς αὐτῶν ὑγείας καί εἰς κοι-

---

“μεταχείριση” του Σχεδίου του Κώδικα Βασικών Κανόνων για την Μεταχείριση των Κρατουμένων (1987)», ΠοινΧρ ΛΗ' 1988, σελ. 161-172.

14. Ενδεικτική αυτού του αυθαίρετου και ανεξέλεγκτου πνεύματος με το οποίο αντιμετωπιζόνταν οι κρατούμενοι υπό το προνοιακό πρότυπο είναι και η ακόλουθη διάταξη του προϊσχύσαντος ΣωφρΚ'67 (ά. 2 § 2): «Οἱ ὅροι τῆς μεταχειρίσεως δύνανται ἐν τοῖς καθ' ἕκαστόν νά τροποποιῶνται ἐπί τό αὐστηρότερον ἢ τό ἡπιώτερον, συμφώνως πρὸς τοὺς διαγραφομένους ἐν τῷ παρόντι κανόνας»... Επίσης χαρακτηριστικές είναι και οι ακόλουθες διατάξεις, που αξίζει να προσέξει κανείς ιδιαίτερα: ά. 66 (απαγόρευση προσφυγής κρατουμένων κατ' αποφάσεων για θέματα εργασίας), ά. 94 § 1 (αοριστία στον προσδιορισμό των πειθαρχικών παραπτωμάτων), ά. 50 § 3 (υποχρέωση κρατουμένων για «πλήρη υπακοή» στις εντολές της διεύθυνσης) κ.λπ.

ωνοικήν ἀποκατάστασιν, διά τῆς ἐκμαθήσεως τέχνης τινός βιοποριστικῆς» (ἀ. 53 ΣωφρΚ'67). Παρόμοια βελτιωτική-ηθοπλαστική κατεύθυνση ἔχει και η αγωγή των κρατουμένων, εἴτε πρόκειται για «ἀγωγή εἰς ἠθικὴν» (ἀ. 71 ΣωφρΚ'67), εἴτε και για «θρησκευτικὴ ἀγωγή» (ἀ. 72 ΣωφρΚ'67). Προβλέπεται ἀκόμη η γραμματικὴ διδασκαλία και επαγγελματικὴ ἐκπαίδευση των κρατουμένων (ἀ. 73 επ. ΣωφρΚ'67), ἐνῶ ἰδιαίτερες ρυθμίσεις υπάρχουν ἐπίσης για την ψυχαγωγία και τη σωματικὴ τους αγωγή (ἀ. 78, 79 ΣωφρΚ'67). Η συμπεριφορά του σωφρονιστικοῦ προσωπικοῦ δεν θα πρέπει ἀπὸ την πλευρά της να θίγει την ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια των κρατουμένων, ἀλλὰ να εἶναι «δικαία, ἀμερόληπτος καὶ φιλόανθρωπος»⁽¹⁵⁾.

6. Γενικότερα, οἱ κρατούμενοι θεωρεῖται ὅτι ἐκτός ἀπὸ υποχρεώσεις ἔχουν και δικαιώματα (ἀ. 4 ΣωφρΚ'67) καθὼς ἐπίσης και ἀμοιβές για «αξιέπαινες πράξεις». Ὀρισμένες μάλιστα ἀπὸ τις ἀμοιβές αυτές (που ὅμως σπανιότατα ἐφαρμόσθησαν) φθάνουν ἀκόμη και στη χορήγηση ἀδειας ἀπουσίας 2-4 ἡμερῶν για ἐκτακτες οἰκογενειακὲς ἀνάγκες ἢ λόγω προσέγγισης του χρόνου ἀποφυλάκισης (ἀ. 93 § 2 στοιχ. ε' και 96 ΣωφρΚ'67) ἢ και σε δυνατότητα διαβίωσης ὑπὸ καθεστῶς ἡμιελευθερίας κατὰ τα τελευταία στάδια του προοδευτικοῦ συστήματος (ἀ. 112 και 58 ΣωφρΚ'67), π.χ. σε ἀνοικτές ἢ ἀγροτικὲς φυλακές, ὅπως αυτές ἐγκαθιδρύθηκαν ἤδη με το ἀ. 6 ν. ΓΛΛΖ'/1911. Παράλληλα ὅμως δεν ἀποκλείεται και η χρήση βίας ἢ καταναγκασμοῦ κατὰ κρατουμένων, ἀρκεῖ αὐτό να γίνεται «ἐν μέτρῳ, οὐχὶ δὲ ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου»... (ἀ. 91 § 4 ἐδ. β' ΣωφρΚ'67). Ἰδίως ἐπιτρέπεται η χρήση βραχείας ράβδου (κλομπ), ὑδραντλίας κ.λπ. «πρὸς ἄμυναν κατὰ κρατουμένων...» (ἀ. 101 § 6 ΣωφρΚ'67).

15. Η ὠραία αὐτὴ ἀλλὰ κενόλογη και χωρὶς κυρώσεις διάταξη ὑπάρχει στο ἀ. 4 § 1 ΣωφρΚ'67. Αθέλητα φέρνει κανεῖς στον νου τη φράση του Shakespeare ἀπὸ τον Hamlet (Πράξη Β', Σκ. 2) «Words, words, words»...

Από την άλλη όμως μεριά, ορίζεται ότι κατά την εκτέλεση μιας πειθαρχικής ποινής ο κρατούμενος δεν πρέπει ούτε να παραμένει σε στενά και σκοτεινά κελιά, ούτε να στερείται της συνήθους διατροφής του (ά. 98 ΣωφρΚ '67), όπως συνέβαινε παλαιότερα¹⁶.

Συμπερασματικά, το καθεστώς των φυλακών εξακολουθεί και υπό το προνοιακό-θεραπευτικό σύστημα να διέπεται από αυταρχικότητα και αυστηρότητα (ίσως με πιο συγκαλυμμένη και «ευπρεπή» μορφή), ενώ αφήνονται στα αρμόδια όργανα της φυλακής μεγάλα περιθώρια διακριτικής ευχέρειας, ιδίως για να επιτρέπουν πράξεις ή καταστάσεις που μπορούν να συμβάλουν, κατά τη γνώμη τους πάντα, στην «ηθική βελτίωση του κρατουμένου», π.χ. ανάγνωση από τον κρατούμενο περιοδικών ή εντύπων «επιστημονικῶν ἢ ποικίλης μὲν ὕλης, ἀλλ' ἠθοπλαστικῶν, διδακτικῶν καὶ πρὸς ὑγιᾶ ψυχαγωγίαν» (ά. 90 § 1 ΣωφρΚ '67) και επισκέψεις ή αλληλογραφία με πρόσωπα που μπορούν να ασκήσουν «αγαθοποιό» επίδραση στον κατηγορούμενο (ά. 81 § 2 και 86 § 2 ΣωφρΚ '67 ως ανωτέρω). Περαιτέρω οι κρατούμενοι ορίζεται να υποβάλλονται σε κάποιο πρόγραμμα ηθικής διάπλασης από ειδικούς εκπαιδευτές, ειδήμονες κοινωνικούς λειτουργούς ή μέλη των προστατευτικών εταιρειών ή άλλων φιλανθρωπικών συλλόγων (ά. 71 ΣωφρΚ '67), να υπόκεινται, δε, σε πειθαρχικές ποινές προς «ἐθισμόν τοῦ κολαζομένου εἰς πειθαρχίαν καὶ διερέθισιν τούτου πρὸς ὁμαλήν ἐν κοινῷ διαβίωσιν» (ά. 91 § 3 ΣωφρΚ '67). Όπως προκύπτει, οι κρατούμενοι εκλαμβάνονται από το προνοιακό αυτό σύστημα ως άτομα δυσπροσάρμοστα και προβληματικά, άτομα δηλ. που έχουν ανάγκη από πατερναλι-

---

16. Αξιοσημείωτο είναι, πάντως, ότι ορισμένα τέτοια κρούσματα κράτησης χωρίς φαγητό και νερό επί ημέρες σημειώνονταν ακόμη και πρόσφατα - βλ. π.χ. τη σχτ. ειδησεογραφία στην εφημ. «Έθνος» της 15.6.1982, σελ. 13, κατά την οποία ένας ύποπτος για ανθρωποκτονία κρατήθηκε στο αστυνομικό τμήμα Μεσσήνης σ' αυτήν την κατάσταση επί 57 ώρες!...

στική αγωγή ή ειδική μεταχείριση (κάτι ανάλογο με τον άρρωστο) και μάλιστα αγωγή προσαρμοσμένη στις συγκεκριμένες ιδιομορφίες της προσωπικότητάς τους και με στόχο τη διάπλαση πειθαρχημένων πολιτών.

7. Σε μια τρίτη φάση, που σηματοδοτείται εν μέρει από τον νέο υπό συζήτηση Κώδικα και κατά προέκταση από τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες του 1973 και του 1987 (παράρτημα IV), το βάρος του ενδιαφέροντος μετατοπίζεται από την πρόνοια υπέρ της ηθικής ανάπλασης και αναμόρφωσης του κρατουμένου προς (α) τον σεβασμό των θεμελιωδών του δικαιωμάτων (σύμφωνα με τον νόμο και το Σύνταγμα), (β) την υποβολή του σε προγράμματα αγωγής και μεταχείρισης μόνο με την ανεπιρέαστη θέλησή του και (γ) την κατά το δυνατόν ελαχιστοποίηση της παραμονής του μέσα σε κλειστά - ιδρυματικά καταστήματα κράτησης (*δικαικό πρότυπο*, ιδίως όπως το ανέπτυξε για τους ανήλικους παραβάτες ο αμερικανός Edwin M. Schur στο έργο του *Radical Non-Intervention*, Prentice Hall 1973⁽¹⁷⁾).

Στον νέο Κώδικα σκοπός της εκτέλεσης των στερητικών

17. Βλ. γενικότερα τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου «Ποινική Καταστολή», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 280. Η τάση αυτή υπέρ του δικαιικού προτύπου, που πρωτοεμφανίσθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '70, θεωρείται ως η μάλλον επικρατούσα αυτή τη στιγμή στις ευρωπαϊκές χώρες - βλ. π.χ. Mick Ryan, *The Politics of Penal Reform*, London/New York: Longman, 1983, ιδίως σελ. 42 επ., Ortfried Schäffer, *Strafvollzugsreform durch institutionsbezogene Fortbildung*, Heidelberg: C.F. Müller, 1982, σελ. 5 επ. (ιδίως σημ. 17, όπου και σχτ. νομολογία του δυτικογερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου για τα θεμελιώδη δικαιώματα των κρατουμένων)· πρβλ. όμως και Maurice Cusson, *Pourquoi punir?* Paris: Dalloz 1987, σελ. 179, κατά τον οποίο η ιδέα της αναμόρφωσης (*réhabilitation*) μπορεί ακόμη να προσφέρει πολλά στο σωφρονιστικό σύστημα.

Θα πρέπει πάντως να τονισθεί ότι η απομάκρυνση από την ιδέα της αναμόρφωσης εμπερικλείει, πολλές φορές, τον κίνδυνο μιας στροφής προς αυστηρότερες αντιλήψεις για τον σκοπό της ποινής, με βάση π.χ. τη βαρύτητα της πράξης και την υπεράσπιση της έννομης τάξης. Οι νεοκλασικές αυτές

ποιών της ελευθερίας είναι εφεξής «η αγωγή των κρατουμένων» και η «κοινωνική τους επανένταξη» (ά. 1 § 1 ΚωδΜεΚ), όχι, δε, πλέον η «κοινωνική τους αναπροσαρμογή», ούτε η αναμόρφωση της προσωπικότητας ειδικών κατηγοριών, όπως οι φυγόπονοι αλήτες του προηγούμενου Σωφρονιστικού Κώδικα. Επίσης διακηρύσσονται για την επίτευξη αυτής της μεταχείρισης μεγαλεπήβολοι στόχοι όπως «να αμβλύνονται οι δυσμενείς συνέπειες της στέρησης της ελευθερίας, να διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου και να ενθαρρύνεται ο αυτοσεβασμός και η ανάπτυξη του αισθήματος ευθύνης», παράλληλα όμως τίθεται και η επιφύλαξη ότι όλες αυτές οι αρχές πρέπει να συμπορεύονται με τη δυνατότητα λήψης των αναγκαίων μέτρων «για την εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας του καταστήματος κράτησης» (ά. 2 ΚωδΜεΚ). Περαιτέρω, για τη συγκεκριμενοποίηση αυτών των σημαντικών, πράγματι, διακηρύξεων ο Κώδικας παραπέμπει όχι μόνο στις διατάξεις του νόμου, αλλά και σε όσα (ασαφή και ανεξέλεγκτα) θα ορίσουν «οι κανονιστικές πράξεις που εκδίδονται κατ' εξουσιοδότηση του νόμου» (βλ. π.χ. ά. 4 και 6 § 1 ΚωδΜεΚ). Ακόμη, προς καλύτερη διασφάλιση των δικαιωμάτων του κρατουμένου εισάγεται ο θεσμός του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών, ο οποίος όμως ούτε ρυθμίζεται στις λεπτομέρειές του, ούτε έχει στον Κώδικα μια νομοτεχνικά άρτια καθ' ύλην αρμοδιότητα. Ως προς την επικοινωνία τους με τρί-

---

αντιλήψεις, που συχνά αποδίδονται με το σύνθημα για περισσότερο «νόμο και τάξη», βρήκαν ιδιαίτερη απήχηση και στην πολύκροτη απόφαση 22 του δυτικογερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου από 28.6.1983 (βλ. BVerfGE 64:1984, 261-301: 275 επ. και NJW 1984, 33 όπου και αποκλίνουσα γνώμη του δικαστή Mahrenholz - σχετικά με την απόφαση αυτή πρβλ. από την εκτεταμένη βιβλιογραφία ιδίως Al. Böhmε εις Neue Zeitschrift für Strafrecht 1986, 201-206: 204 επ., Fr. Arloth, εις Goldammer's Archiv 1988, 403-425, ιδίως 413 επ., H. Müller-Dietz, αυτόθι 1985, 147-175, ιδίως 154 επ., P. Meier-Beck, εις Monatschrift für Deutsches Recht 1984, 447-451 και R.-P. Calliess, NJW 1989, 1338-1343: 1338 επ.).

τους, οι κρατούμενοι αντιμετωπίζονται από τον Κώδικα με μεγαλύτερη διάθεση ανθρωπισμού απ' ό,τι προηγουμένως. Ενώ π.χ. κατά τον προϊσχύσαντα Σωφρονιστικό Κώδικα οι κρατούμενοι αλληλογραφούσαν «πάντοτε υπό τόν έλεγχον του διευθυντοῦ ἢ ἑτέρου ἐπί τούτω τεταγμένου ὑπαλλήλου», οι δε επιστολές τους διαβάζονταν, ελέγχονταν και μονογράφονταν (ά. 80 § 1, 2 ΣωφρΚ '67), ήδη ορίζεται ρητά ότι κατ' αρχήν τουλάχιστον «το περιεχόμενο τηλεγραφημάτων ή επιστολών δεν ελέγχεται» (ά. 51 § 2 ΚωδΜεΚ). Επίσης, η εργασία του κρατουμένου αποσυνδέεται από τον παλαιότερο τιμωρητικό-καταπιεστικό ή και ηθοπλαστικό της χαρακτήρα και ορίζεται ότι στο εξής «αποσκοπεί στη διατήρηση ή επαύξηση των ικανοτήτων των κρατουμένων για την κοινωνική τους επανένταξη» (ά. 64 ΚωδΜεΚ). Πάντως η εργασία δεν θεωρείται δικαίωμα του κρατουμένου, μολονότι, δε, υποτίθεται πως ο κρατούμενος συμμετέχει στην επιλογή της, κατά βάση είναι υποχρεωμένος να την εκτελεί χωρίς συζήτηση (πρβλ. ά. 65 § 1 και 66 § 1 ΚωδΜεΚ), έχοντας ωστόσο την εξασφάλιση ενός κάποιου εργασιακού status. Εξάλλου, η αγωγή των κρατουμένων αποβλέπει και αυτή «στην ομαλή επανένταξή τους στο κοινωνικό, επαγγελματικό και οικογενειακό περιβάλλον», ενώ ιδιαίτερη σημασία αποκτά η πρόβλεψη του νόμου για «συμμετοχή και συνεργασία των κρατουμένων στον προγραμματισμό της αγωγής (ά. 40 § 2 ΚωδΜεΚ). Η εκπαίδευση των κρατουμένων προσλαμβάνει επίσης μια νέα διάσταση, διότι συνδυάζεται με τη χορήγηση εκπαιδευτικών αδειών εκτός φυλακής (ά. 48 § 2, 52 § 5, 56 ΚωδΜεΚ).

8. Γενικότερα παρατηρείται στον νέο Κώδικα ένα πολύ αξιοσημείωτο «άνοιγμα της φυλακής», μια προσπάθεια δηλ. για εισαγωγή μέτρων και θεσμών που επιτρέπουν τη συχνότερη επικοινωνία και επαφή του κρατουμένου με τον οικογενειακό, επαγγελματικό και κοινωνικό του περίγυρο, χωρίς τους χρονικούς περιορισμούς και τα εξελικτικά στάδια του προγενέστερου

προοδευτικού συστήματος, που καταργήθηκε. Τέτοιοι θεσμοί είναι ιδίως οι τακτικές, έκτακτες και εκπαιδευτικές άδειες, που χορηγούνται ωστόσο με ιδιαίτερα περίπλοκες και ασαφείς προϋποθέσεις: ά. 52 επ. ΚωδΜεΚ, η ημιελεύθερη διαβίωση του κρατουμένου: ά. 57 επ. ΚωδΜεΚ, η τμηματική έκτιση της ποινής και η εργασία σε κοινωνικούς φορείς: ά. 61 ΚωδΜεΚ. Αντίθετα, περισσότερο περιορισμένες είναι οι καινοτομίες του Κώδικα στα θέματα των πειθαρχικών κυρώσεων, όπου ούτε γίνεται αναπροσδιορισμός του σκοπού που είχε τάξει ο Σωφρονιστικός Κώδικας 1967 περί «εθισμού του τιμωρουμένου στην πειθαρχία και στους όρους της κοινής διαβίωσης» (ο σκοπός αυτός παρέμεινε άθικτος και στον νέο Κώδικα, ά. 84 § 2), ούτε και εγκαταλείπονται οι διάφορες σκληρές μέθοδοι της χρήσης βραχείας ράβδου, υδραντλίας κ.τ.τ. «όταν κινδυνεύει η τάξη και η ασφάλεια του καταστήματος από βίαιες ή άλλες (;) ενέργειες κρατουμένου...» (ά. 93 § 1 ΚωδΜεΚ). Επίσης η πειθαρχική ποινή της απομόνωσης εξακολουθεί να επιβάλλεται χωρίς τις εγγυήσεις των σχετικών διατάξεων του Συντάγματος⁽¹⁸⁾. Συμπερασματικά, το νέο σωφρονιστικό νομοθέτημα είναι κατά τη γνώμη μου θετικά προσανατολισμένο στις νέες ιδέες του δικαιοτικού προτύπου, αλλά χωρίς να έχει συγκεκριμενοποιήσει με νομοτεχνική αρτιότητα αυτές τις ιδέες, ούτε να έχει απαγκιστρωθεί από κάποιες παρωχημένες σήμερα αντιλήψεις του προνοιακού-θεραπευτικού προτύπου, όπως π.χ. για τους σκοπούς των πειθαρχικών ποινών και για την υποχρεωτικότητα της εργασίας.

III. Είκοσι χρόνια πορείας προς τον νέο Κώδικα

9. Αλλ' ενώ στη θεωρία και στη νομοθετική παραγωγή η

18. Πρβλ. ιδίως St. Alexiadis, Die Strafvollzugsreform in Griechenland: Eine verlorene Chance, εις: Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe, 39: 1989, 206-209:208.

Ελλάδα φαίνεται κάπως να συμπορεύεται με τις σύγχρονες ορθολογικές και ανθρωπιστικές τάσεις των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, στην πράξη η κατάσταση εμφανίζεται ακόμη το ίδιο σχεδόν δραματική, όσο και κατά την εποχή του οθωνικού «τιμωρητικού προτύπου». Αν μάλιστα επιχειρούσε κανείς να συσχετίσει την εξέλιξη αυτής της κατάστασης κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια με τις προσπάθειες της Πολιτείας για την αντιμετώπισή της, θ' απεκόμιζε σίγουρα την εντύπωση μιας «σωφρονιστικής πολιτικής» χωρίς πολιτική, χωρίς δηλ. μέθοδο, μακρόπνοους στόχους και προγραμματισμό, με μόνο ίσως σκοπό την εμβλωματική και σπασμωδική «διευθέτηση» τρεχόντων ζητημάτων. Αλλά και όποτε οι προσπάθειες αυτές πήραν ένα πιο οργανωμένο χαρακτήρα, όπως στην περίπτωση των επιτροπών για τη σύνταξη νέου Σωφρονιστικού Κώδικα, και πάλι τα προβλήματα παρέμειναν, διότι προσέκρουσαν σε σοβαρότατες ελλείψεις προσωπικού και υλικοτεχνικής υποδομής (π.χ. σε σχέση με τους θεσμούς του νέου Κώδικα, των οποίων η εφαρμογή ανεστάλη - βλ. ανωτ. § 1 και σημ. 1). Αναλυτικότερα:

10. Η πρώτη ουσιαστική προσπάθεια που αναλήφθηκε μετά τη θέση σε ισχύ του Σωφρονιστικού Κώδικα 1967 για επανεξέταση και αναθεώρησή του, σημειώθηκε το 1971. Κατά το έτος εκείνο συστήθηκε από την τότε δικτατορική κυβέρνηση μια επταμελής «Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή Σωφρονιστικής Πολιτικής» υπό τον αντεισαγγελέα Αρείου Πάγου Χρ. Μουστάκη (Απόφ. Υπουργού Δικαιοσύνης 114052/23.11.1971, ΦΕΚ Β' 947, με βάση το ά. 7 § 1 ν.δ. 308/1971 Περί μονίμου Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής παρά τω Υπουργείω Δικαιοσύνης)^(18α). Η επιτροπή αυτή ετοίμασε έως τον Μάρτιο 1972 ένα σχέδιο αναθεωρημένου Σωφρονιστικού Κώδικα από 82 άρθρα, έναντι

18α. Οι σχετικές πληροφορίες και τα έγγραφα της επιτροπής 1972 τέθηκαν υπόψη του γράφοντα τον Μάρτιο 1981 από το μέλος της Δημ. Ντζιώρα.

167 του Σωφρονιστικού Κώδικα 1967. Η μείωση του αριθμού των άρθρων αποτελεί ίσως και μια χαρακτηριστική ένδειξη για τους σκοπούς αυτού του νομοσχεδίου. Όπως ετόνισε ο τότε «Υπουργός» Δικαιοσύνης Άγγελος Τσουκαλάς στη σχετική Εισηγητική του Έκθεση, ο Σωφρονιστικός Κώδικας 1967 αφενός μεν περιείχε διατάξεις ανεφάρμοστες ή ελλιπείς, αφετέρου δε, «λεπτομερείας, αΐτινες ἐδέσμευον ὑπερμέτρως τήν διοίκησιν καί παρεκώλυον τήν ὁμαλήν διεξαγωγήν τῆς ὑπηρεσίας».

Επομένως με το εν λόγω νομοσχέδιο επιδιώχθηκε «ἡ κατάρτισις ἑνὸς νόμου πλαισίου, ὁ ὁποῖος νά περιέχη μὲν τὰς βασικὰς διατάξεις λειτουργίας τῶν φυλακῶν καί σωφρονιστικῶν καταστημάτων, νά παρέχη δέ τήν εὐχέρειαν εἰς τήν Διοίκησιν τῆς ἐπί μέρους ρυθμίσεως λεπτομερειῶν διὰ κανονισμῶν, ἀποφάσεων καί ἐγκυκλίων». Στην ουσία, βέβαια, με τον τρόπο αυτό ο Σωφρονιστικός Κώδικας, και αν τελικά ψηφιζόταν, θα κινδύνευε να μείνει γράμμα νεκρό μέχρις ότου (και εφ' όσον) εκδίδονταν οι σχετικοί κανονισμοί και αποφάσεις... Το σχέδιο περιέλαβε, είναι αλήθεια, και ορισμένες γενικόλογες διατάξεις που έδειχναν κάποια ανθρωπιστική διάθεση στην αντιμετώπιση του κρατουμένου⁽¹⁹⁾. Παράλληλα το Σχέδιο απέδωσε, ευλόγως, ιδιαίτερη έμφαση στο θέμα της «έθνικῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ κρατουμένου» (βλ. π.χ. ά. 25 ως προς τον σκοπό της αγωγής) και αναγόρευσε σε πειθαρχικό αδίκημα «πᾶσαν πολιτικοῦ χαρακτήρος ἐκδήλωσιν»... (ά. 62 § 2 στοιχ. α΄).

Προχώρησε πάντως, ορισμένες φορές, και σε λύσεις ενδιαφέρουσες για την εποχή του, όπως ήταν η δυνατότητα χορήγησης ολιγόωρης άδειας εξόδου (καθημερινά;) σε ανήλικους και σε ενήλικους νεαρῆς ηλικίας «πρός παρακολούθησιν γυμνασιακῶν, τεχνικῶν ἢ πανεπιστημιακῶν μαθημάτων ἢ συμμετοχῆν εἰς

19. Π.χ. ά. 2 § 2: «Μεταχείρισις κρατουμένων ἀντιβαίνουσα εἰς κοινῶς παραδεκτοῦς (;) κανόνας ἀνθρωπισμοῦ ἢ προσβάλλουσα τήν προσωπικότητα αὐτοῦ, δέν εἶναι ἐπιτρεπτή».

έξετάσεις» (ά. 28 § 2) και η δυνατότητα έκτισης ποινών έως 3 ή κατ' εξαίρεση έως 6 μήνες με διακεκομμένο τρόπο (δηλ. με κράτηση κατά τα Σαββατοκύριακα και τις αργίες, σύμφωνα με το βελγικό πρότυπο: ά. 33).

11. Το Σχέδιο του 1972 δεν μπόρεσε τελικά (ευτυχώς) να πάρει τη μορφή νόμου. Μετά όμως την πτώση της στρατιωτικής κυβέρνησης το 1974, το θέμα της επεξεργασίας ενός νέου Σωφρονιστικού Κώδικα άρχισε και πάλι ν' απασχολεί την πολιτική ηγεσία του τόπου, ιδίως εν όψει του ότι πολλά από τα τότε στελέχη της είχαν φυλακισθεί ως πολιτικοί κρατούμενοι κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και είχαν αναπτύξει, έτσι, μιαν ιδιαίτερη ευαισθησία στον σεβασμό των δικαιωμάτων του κρατούμενου.

Εξάλλου, σημαντικό ρόλο στην τάση αυτή διεδραμάτισε και η νομοθετική κίνηση εκείνης της εποχής στην αλλοδαπή, με πρόσφατη τότε (1973) την έγκριση του Συνόλου των Στοιχειωδών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατούμενων από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης⁽²⁰⁾, καθώς και με υιοθέτηση νέων σωφρονιστικών θεσμών προσανατολισμένων στην εγκατάλειψη του συστήματος της «μεταχείρισης» και στη διεύρυνση του «ανοίγματος της φυλακής» από σειρά ολόκληρη ευρωπαϊκών χωρών⁽²¹⁾. Παράλληλα, στην Ελλάδα ση-

20. Βλ. μτφρ. των Κανόνων αυτών στο έργο «Σωφρονιστικός Κώδιξ» με επιμ. Λ. Μαργαρίτη/Ν. Παρασκευόπουλου, Θεσ/νίκη: Σάκκουλας, 1985, σελ. 125-154.

21. Η νομοθετική αυτή κίνηση έγινε ιδιαίτερα αισθητή στη Μ. Βρετανία (ν. 1972: deferment of sentence, community service), στη Γαλλία (ν. της 17.7.1970, της 29.12.1972 και της 11.7.1975), στην Ιταλία (νέος ΣωφρΝ της 26.7.1975), στη Δυτ. Γερμανία (Νόμος για την Εκτέλεση της ποινής και των μέτρων κατά της ελευθερίας, της 16.3.1976) και σε ορισμένες σκανδιναβικές χώρες (ιδίως στη Λανία, με τον ν. της 13.6.1973 και στη Σουηδία με τον ΣωφρΝ της 19.4.1974) - πρβλ. τις σχτ. αναπτύξεις στο βιβλίο μου «Ποινική Καταστο-

μειώνονται εξεγέρσεις κρατουμένων (π.χ. στον Κορυδαλλό κατά την περίοδο 16-20.6.1975), πράγμα που εμβάλλει πολλούς σε σκέψεις ως προς την αποδοτικότητα του σωφρονιστικού μας συστήματος. Συνακόλουθα, ήδη το 1975 ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης Κωνστ. Στεφανάκης σε συνέντευξή του προς την εφημερίδα «Καθημερινή» (24.9.1975) δηλώνει: «Το σωφρονιστικό σύστημα είναι υπό μελέτη. Έχει γίνει η προμελέτη για ένα νέο σωφρονιστικό κώδικα. Είναι σχεδόν έτοιμος». Επίσης, λίγο αργότερα, με αφορμή το ότι «επικείται η ψήφιση του νέου [σωφρονιστικού] Κώδικα», γίνεται ευρεία συζήτηση στον Τύπο για υιοθέτηση νέων μορφών «ποινης κατά της ελευθερίας εν ελευθερία», όπως π.χ. η κράτηση καταδικαζομένων μόνο τα Σαββατοκύριακα⁽²²⁾.

12. Καθώς όμως όλες αυτές οι εξαγγελίες για νέο σωφρονιστικό κώδικα αποδεικνύονται στη συνέχεια φρούδες, το ενδιαφέρον του Τύπου στρέφεται περισσότερο στην ίδια την κατάσταση των ελληνικών φυλακών, που διεκτραγωδεύεται ως άθλια και απαράδεκτη⁽²³⁾. Εξάλλου, στις φυλακές εκδηλώνονται κατά το

λή», ανωτ. [σημ.4], σελ. 337, 330, 324, 316, 305 και 297 αντίστοιχα.

22. Βλ. έρευνα του Γ. Παπαχριστοφίλου με τον εντυπωσιακό τίτλο «Φυλακές χωρίς σίδερα...», εφημ. «Ακρόπολις» της 3.7.1977, σελ. 11. Στην πραγματικότητα είχε πράγματι συγκροτηθεί με τις υπ' αριθμ. 128862/1.2.1975, 25492/11.3.1975 και 27092/24.3.1975 αποφάσεις του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης μία 8μελής μόνιμη Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή γενικής αρμοδιότητας κατ' ά. 7 § 1 ν.δ. 908/1971 υπό τον τότε Αντεισαγγελέα Εφετών Αθηνών Σπ. Κανίγια. Έργο της Επιτροπής αυτής ήταν π.χ. ο ν. 378/1976 περί Επιμελητών Ανηλίκων. Ως προς την αναθεώρηση όμως του ΣωφρΚ '67 δεν έγιναν σπουδαία βήματα (ούτε συντάχθηκε σχετικό νομοσχέδιο), αλλ' απλώς καταρτίστηκε ένα σχέδιο Γενικού Εσωτερικού Κανονισμού Σωφρονιστικών Καταστημάτων (Οι ανώτερω πληροφορίες δόθηκαν στον γράφοντα τον Ιανουάριο 1990 από τα μέλη της Επιτροπής ομότ. Καθηγητή Πανεπιστημίου Μεν. Μπακατσούλα και πρ. Γεν. Διευθύντρια Υπουργείου Δικαιοσύνης Μάρια Μαυρομαμάτη).

23. Βλ. ιδίως τα δημοσιεύματα του Γιώργου Λιάνη στην εφημ. «Τα Νέα»

1980 απεργίες πείνας και γενικότερη αναταραχή, ιδίως έπειτα από δύο απόπειρες αυτοκτονίας που έγιναν από ισοβίτισσες στον Κορυδαλλό⁽²⁴⁾. Η ίδια κατάσταση συνεχίζεται οξύτερη, φθάνοντας σε σημείο αναβρασμού, το 1981. Σημειώνονται τότε αλληπάλληλες αυτοκτονίες ή θάνατοι κρατουμένων, κυρίως τοξικομανών⁽²⁵⁾, απεργία πείνας 50 κρατουμένων στον Κορυδαλλό⁽²⁶⁾ (από τους οποίους ορισμένοι έφθασαν αργότερα σε κωματώδη κατάσταση⁽²⁷⁾), εξεγέρσεις και ομηρίες κρατουμένων από συγκρατούμενους τους⁽²⁸⁾, άσκηση ποινικής δίωξης κατά διευθυντή φυλακών, ιατροδικαστή και ψυχιάτρων για τους θανάτους ορισμένων από τους αυτόχειρες κρατουμένους⁽²⁹⁾ καθώς και κατά μελών του σωφρονιστικού προσωπικού για εξύβριση και δωροληψία⁽³⁰⁾, διατύπωση σειράς αιτημάτων από τους κρατουμέ-

---

από 24-28.4.1979 (Επταπύργιο και Κασσάνδρα) και από 28.5-8.6.1979 (Χαλκίδα, Κέρκυρα, Τίρυνθα). Τα δημοσιεύματα αυτά μαζί με άλλα αποτέλεσαν τη βάση για ένα βιβλίο που εκδόθηκε το 1982 (εκδ. «Κάκτος») με τίτλο «Φυλακές. Νίκος Κοεμτζής». Πρβλ. γενικότερα και το έργο μου «Ποινική Καταστολή», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 251, σημ. 2-3, όπου και βιβλιογραφικές παραπομπές σε άλλα δημοσιεύματα εφημερίδων και μαρτυρίες κρατουμένων.

24. Βλ. εφημ. «Το Βήμα της Κυριακής» της 4.5.1980, σελ. 21 με τίτλο «Εδώ μέσα ζούμε σαν τα ζώα».

25. Π.χ. του Πολυχρόνη Θεοφιλίδη (εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 26.1.1981), του Γιώργου Ξυράφη (εφημ. «Απογευματινή» και «Τα Νέα» της 17.3.1981), του Νίκου Πανόπουλου (εφημ. «Απογευματινή» της 6.4.1981, σελ. 1), του Μιλτ. Αλεγιάννη, του Γιώργου Μαρουλάκη (εφημ. «Απογευματινή» της 20.4.1981, σελ. 1), του Κώστα Καρούζου (εφημ. «Απογευματινή» της 29.4.1981, σελ. 1), του Γεράσιμου Βαλάτου (εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 24.6.1981, σελ. 1) κ.ά.

26. Βλ. εφημ. «Απογευματινή» της 15.4.1981, σελ. 1.

27. Εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 14.7.1981, σελ. 8.

28. Βλ. εφημ. «Απογευματινή» της 17.4.1981, σελ. 1.

29. Εφημ. «Απογευματινή» της 7.5.1981, σελ. 1 και «Μεσημβρινή» της 16.5.1981, σελ. 1.

30. Βλ. εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 4.7.1981, σελ. 3 και «Τα Νέα» της 25.5.1981, σελ. 16.

νους για βελτίωση των συνθηκών κράτησης και σεβασμό των ανθρώπινων δικαιωμάτων τους⁽³¹⁾, πορείες διαμαρτυρίας και διαδηλώσεις εξωκοινοβουλευτικών ή άλλων οργανώσεων⁽³²⁾, έκδοση σχετικών περιοδικών, όπως εκείνου με τον τίτλο «Της Φυλακής»⁽³³⁾, απόπειρες απόδρασης⁽³⁴⁾, επιτόπια έρευνα της κατάστασης από Επιτροπή του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών⁽³⁵⁾, έντονες συζητήσεις στο Κοινοβούλιο, όπου καταδικάζονται οι «ατέλειες του σωφρονιστικού συστήματος»⁽³⁶⁾, καθώς επίσης αποκαλυπτικές δημοσιογραφικές έρευνες και συνομιλίες με κρατούμενους για τα όσα συμβαίνουν πίσω από τους τοίχους των φυλακών⁽³⁷⁾. Κατά την περίοδο αυτή συντάσσεται από δμελή Επιτροπή υπηρεσιακών παραγόντων του Υπουργείου Δικαιοσύνης υπό τον τότε Επιθεωρητή Φυλακών Κωνστ. Λαμπρία ένα «Σχέδιον Σωφρονιστικού Κώδικος» από 100 άρθρα, που ωστόσο δεν πρόλαβε να προχωρήσει για ψήφιση στη Βουλή⁽³⁸⁾.

13. Αμέσως μετά την κυβερνητική αλλαγή της 18.10.1981

31. Βλ. σχτ. δημοσίευμα του Γ. Βότση στην εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 6.6.1981, σελ. 4 και του Ν. Πατούρη στο ΝοΒ 30:1982, σελ. 609—626.

32. Εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 11.7.1981, σελ. 8.

33. Πρβλ. Νίκου Κουλούρη, Το σωφρονιστικό πρόβλημα στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1989 (πολυγρ.), σελ. 31 επ.

34. Εφημ. «Μεσημβρινή» της 4.9.1981, σελ. 1.

35. Εφημ. «Απογευματινή» της 16.5.1981, σελ. 1 και «Ελευθεροτυπία» της 3.6.1981, σελ. 2.

36. Βλ. «Πρακτικά Βουλής» της 27.1.1981, σελ. 3379 επ.

37. Π.χ. εφημ. «Απογευματινή» της 7.4.1981, σελ. 5 με τίτλο «Τα ναρκωτικά μας κυνηγούν και στη φυλακή», «Ριζοσπάστης» της 17.5.1981, σελ. Θ' του ειδικού οκτασέλιδου με τίτλο «Ελληνικές φυλακές ώρα μηδέν...» και «Το Βήμα - Εβδομάδα» της 19.7.1981, σελ. 8.

38. Η Επιτροπή αυτή συγκροτήθηκε με την απόφαση 35248/8.5.1981 του Υπουργού Δικαιοσύνης και ετοίμασε ένα νομοσχέδιο περί τις αρχές Σεπτεμβρίου 1981. Οι προτάσεις της στηρίχθηκαν κατά ένα μέρος στο Σωφρονιστικό Νομοσχέδιο 1972. Π.χ. διατηρήθηκαν οι ρυθμίσεις του ά. 28 § 2 ΣχΣωφρΚ

οι κρατούμενοι στις περισσότερες ελληνικές φυλακές εξεγέρθηκαν και άρχισαν να διεκδικούν με δυναμικό τρόπο από τη νέα κυβέρνηση καλύτερες συνθήκες ζωής. Ιδίως στάσεις εκδηλώθηκαν στις φυλακές Τίρυνθας⁽³⁹⁾, Κορυδαλλού⁽⁴⁰⁾, στο νοσοκομείο «Σωτηρία», όπου νοσηλεύονταν φυματικοί-κρατούμενοι⁽⁴¹⁾, και στο «Επταπύργιο» Θεσσαλονίκης⁽⁴²⁾. Σε απάντηση, η νέα κυβέρνηση προχώρησε σε επιτόπιες επισκέψεις υπουργών στις φυλακές, παρήγγειλε στα αρμόδια δικαστικά όργανα τη διενέργεια διοικητικής έρευνας ή προκαταρκτικής εξέτασης για την κατάσταση στις φυλακές, ανέθεσε σε επιτροπή την «έρευνα, μελέτη και έλεγχο του σωφρονιστικού προβλήματος, των δεδομένων και των λύσεών του»⁽⁴³⁾ και εγκαινίασε πολιτιστικές εκδηλώσεις για τους τροφίμους των φυλακών⁽⁴⁴⁾. Επίσης, από τον Ιούνιο 1984 λήφθηκαν αρκετά σημαντικά μέτρα για την κοινωνική αποκατάσταση κρατουμένων και αποφυλακιζομένων (π.χ. προ-

---

1972 περί εξόδου από το κατάστημα προς παρακολούθηση μαθημάτων (ά. 29 § 2 ΣχΣωφρΚ 1981), του ά. 61 § 2 περί αδειών προς επίσκεψη οικείων ως ηθικής αμοιβής (νέο ά. 65 §2· πρβλ. και ά. 43 § 1) και του ά. 34 περί διακεκομμένης έκτισης της ποινής (νέο ά. 35) (πρβλ. και ανωτ., § 10). Επίσης, το σημαντικό άρθρο 52 ΣχΣωφρΚ 1972 για τον χαρακτήρα και τον σκοπό της εργασίας έμεινε και στο ΣχΣωφρΚ 1981 (ά. 56) σχεδόν αμετάβλητο. Γενικά, οι καινοτομίες υπήρξαν περιορισμένες (το κείμενο του ΣχΣωφρΚ 1981 δόθηκε στον γράφοντα από την Σεβαστή Παπαμητροπούλου, Προϊσταμένη Τμήματος του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Επίσης, σχετικές πληροφορίες παρασχέθηκαν και από τη Μαρία Μητσοπούλου, Προϊσταμένη Διεύθυνσης στο ίδιο Υπουργείο).

39. Βλ. εφημ. «Έθνος» της 23.10.1981, σελ. 12-13 και της 24.10.1981, σελ. 13-15.

40. Εφημ. «Μεσημβρινή» της 3.11.1981, σελ. 5 και «Έθνος» της ίδιας μέρας, σελ. 19.

41. Εφημ. «Απογευματινή» της 10.11.1981, σελ. 17.

42. Εφημ. «Έγνατία» της 13.11.1981, σελ. 13.

43. Βλ. εφημ. «Έθνος» της 2.11.1981, σελ. 11.

44. Εφημ. «Έγνατία» της 14.11.1981, σελ. 9 και «Μεσημβρινή» της 17.11.1981, σελ. 7.

γράμματα ταχύρρυθμης επαγγελματικής εκπαίδευσης, προγράμματα επιδότησης εργοδοτών για την πρόσληψη αποφυλακισμένων, κ.λπ. - πρβλ. κατωτ. Παράρτημα XXVIII. Ωστόσο, αρχικά τουλάχιστον, η κατάσταση κάθε άλλο παρά βελτιώθηκε στην πράξη, με επακόλουθο νέες στάσεις κρατουμένων περί τα Χριστούγεννα του '81 και εισβολή των ΜΑΤ στον Κορυδαλλό⁽⁴⁵⁾, αποδράσεις κρατουμένων⁽⁴⁶⁾ και απεργίες πείνας⁽⁴⁷⁾.

14. Μέσα σ' αυτήν την έντονα φορτισμένη ατμόσφαιρα, όπου η κατάσταση στις φυλακές περιγράφεται με μελανά χρώματα ακόμη και από τους ίδιους τους δικαστικούς λειτουργούς⁽⁴⁸⁾ ή τους πανεπιστημιακούς διδασκάλους⁽⁴⁹⁾, η τότε κυβέρ-

45. Εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 23.12.1981, σελ. 3, «Μεσημβρινή» της 29.12.1981, σελ. 1 και «Ελευθεροτυπία» της 30.12.1981, σελ. 3.

46. Εφημ. «Το Βήμα» της 3.10.1982, σελ. 15, «Τα Νέα» της 20.12.1982, σελ. 15 και «Ελευθεροτυπία» της 6.4.1983, σελ. 8.

47. Εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 5.3.1983, σελ. 1.

48. Έτσι π.χ. κατά τον Πρόεδρο Εφετών Παισανία Λαμνιάδη (ΠοινΧρ ΛΔ' 1984, 978-981: 978), «οι συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων στις φυλακές δεν ανταποκρίνονται στο νόμο, δηλ. είναι υποβαθμισμένες σε σχέση με τα όρια του ανεκτού της σωφρονιστικής μεταχείρισης». Επίσης, κατά την Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Χρυσούλα - Μαρία Γιαταγιάνα (πρβλ. και ανωτ. § 2), σε πρότασή της που έγινε δεκτή από το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης, «η προφύλαξη, με τη σημερινή δομική συγκρότηση και οργάνωση των φυλακών, έχει σαν αποτέλεσμα την υποβάθμιση της ανθρωπίνης προσωπικότητας και την επιδείνωση της αντικοινωνικής συμπεριφοράς του προφυλακισμένου» (ΒουλΣυμβΠλημΘεσ 980/83, «Αρμενόπουλος» ΛΖ' 1983, 802-805: 803).

49. Βλ. π.χ. τις εργασίες του Στέργιου Αλεξιάδη, Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1983, σελ. 39 επ., του Στέφ. Αναγνωστάκη, Τα δικαιώματα των κρατουμένων και η προστασία τους (και η ελληνική πραγματικότητα), ΝοΒ 32: 1984, 1473-1481: 1480 και σημ. 30, καθώς και τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου «Ποινική Καταστολή», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 246 επ.

νηση προχωρεί τον Δεκέμβριο 1983 στην ψήφιση διάταξης νόμου για τη σύσταση ειδικής νομοπαρασκευαστικής επιτροπής προς σύνταξη σχεδίου νέου Σωφρονιστικού Κώδικα (ά. 35 § 1 στοιχ. β', ν. 1406/83) και παράλληλα συγκροτεί αυτή την επιτροπή, πρώτα ως Ομάδα Εργασίας με την απόφαση 8378/3.2.1983 και έπειτα ως Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή με την απόφαση 68912/26.7.1984 του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης Γεωργίου-Αλ. Μαγκάκη. Στην αρχή ως πρόεδρος της 12μελούς Ομάδας Εργασίας και, μετά, της 9μελούς Επιτροπής^(49α) ορίσθηκε ο Πρόεδρος Πρωτοδικών Αντ. Μιχαλακέας. Τελικά όμως, μετά την προαγωγή του ενλόγω δικαστικού σε Εφέτη Κερ-

---

49α. Αποτελεί νομίμως φόρο τιμής να αναφερθούν εδώ τα ονόματα εκείνων που ασχολήθηκαν με τη σύνταξη του σωφρονιστικού νομοσχεδίου. Αρχικά την Ομάδα Εργασίας συγκρότησαν οι εξής (σημειώνονται οι ιδιότητες που είχαν τον Φεβρουάριο 1983): Αντώνης Μιχαλακέας (Πρόεδρος Πρωτοδικών), Αλίκη Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου (Καθηγήτρια Παντείου Σχολής), Πέτρος Παπαδάτος (Αν. Καθηγητής Νομικής Σχολής Αθηνών), Καλλιόπη Σπινέλλη (άμισθη Επίκ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Αθηνών), Ηλίας Δασκαλάκης (Επίκ. Καθηγητής Παντείου Σχολής), Μάριος Μαράτος (ψυχίατρος), Στέλιος Νέστωρ (Δικηγόρος Θεσ/νίκης), Νίκος Κωνσταντόπουλος (Δικηγόρος Αθηνών), Σωτήρης Δέδες (Δικηγόρος Θεσ/νίκης), Ανδρέας Τσουδερός (Γεν. Γραμματέας Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών), Νικόλαος Παπαδογούλας (Διευθυντής του Ψυχιατρείου Κρατουμένων Κορυδαλλού) και Παρασκευή Τσιλιμιγκάκη (Κοινωνική Λειτουργός στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού). Από αυτούς οι Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Ηλίας Δασκαλάκης, Σωτ. Δέδες, Στέλιος Νέστωρ και Νίκος Κωνσταντόπουλος έπαυσαν να συμμετέχουν μετά τις πρώτες συνεδριάσεις, ενώ αργότερα απεχώρησαν οι Αντ. Μιχαλακέας και Ανδρ. Τσουδερός. Στη θέση τους ορίσθηκαν μεταξύ άλλων ο Γεώργιος Βλάσσης (Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών), ο Δημήτρης Ευαγγελάτος (Δικηγόρος Αθηνών), ο Κώστας Κούτρας (Δικηγόρος Αθηνών) και η Μαρία Μητσοπούλου (Διευθύντρια Υπουργείου Δικαιοσύνης). Αυτοί, μαζί με τους Παπαδάτο (Πρόεδρο), Σπινέλλη, Μαράτο, Παπαδογούλα και Τσιλιμιγκάκη, αποτέλεσαν την τελική σύνθεση της Επιτροπής και παρέδωσαν, έπειτα από υπερτετραετή κοπιώδη εργασία, το σωφρονιστικό νομοσχέδιο που επρόκειτο αργότερα, με κάποιες τροποποιήσεις, να ψηφισθεί ως νόμος.

κύρας, περί τα μέσα 1984, την προεδρία της επιτροπής ανάλαμβάνει (έως και την ολοκλήρωση του έργου της) το μέλος της Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Πέτρος Παπαδάτος. Οι εργασίες της Ομάδας Εργασίας και έπειτα της Επιτροπής διήρκεσαν από τον Φεβρουάριο 1983 έως τον Μάιο 1987 και περατώθηκαν έπειτα από 130 περίπου συνεδριάσεις. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, μερικά από τα συζητούμενα θέματα της Επιτροπής διέρρευσαν στον Τύπο και αποτέλεσαν αντικείμενο πολύστηλων τίτλων και ρεπορτάζ⁽⁵⁰⁾, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασαν και ορισμένες επιστημονικές τοποθετήσεις και προτάσεις στον Τύπο για τα υπό συζήτηση θέματα⁽⁵¹⁾. Στο πλαίσιο των τοποθετήσεων αυτών αξιοσημείωτη υπήρξε και η πρωτοβουλία τριτοετών φοιτητών της Νομικής και μαθητών μου, οι οποίοι σε συνεργασία με τον γράφοντα επεξεργάστηκαν και κατέθεσαν στον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης Γ.-Αλ. Μαγκάκη την 17.7.1984 ένα πολυσέλιδο υπόμνημα για τις «δυνατότητες βελτίωσης του σωφρονιστικού μας συστήματος»⁽⁵²⁾.

15. Το Σχέδιο της Επιτροπής, απαρτιζόμενο από 115 άρθρα, δόθηκε στη δημοσιότητα την 13.5.1987 και την παρουσία-

50. Βλ. π.χ. εφημ. «Τα Νέα» της 20.11.1984, σελ. 20, «Έθνος» της 9.11.1984 και της 29.11.1984, περ. «Εικόνες» της 19.12.1984, σελ. 48-52.

51. Βλ. ιδίως Γιάννη Πανούση, Ποινή θανάτου τέλος, αλλά οι φυλακές; εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 13.5.1983, σελ. 4, Χρ. Μπάκα, Προβληματισμός για το αδιέξοδο της φυλακής, εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 8.9.1983, σελ. 4, Δημ. Γεωργιάτου, Και τώρα φυλακές χωρίς σίδερα, «Έθνος» της 2.5.1985, Αλ. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Το Επταπύργιο και οι παραλλαγές του, εφημ. «Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία» της 1.2.1987, σελ. 17.

52. Βλ. ολόκληρο το κείμενο του υπομνήματος (που έμεινε αναπάντητο από τον Υπουργό) στο περ. «Κεφάλαιο» του Σεπτ. 1984, σελ. 134-137· πρβλ. και σχετική εκτενή παρουσίαση των θέσεων του υπομνήματος στις εφημ. «Το Βήμα της Κυριακής» από 22.7.1984, σελ. 34 και «Ακρόπολις της Κυριακής» από 29.7.1984, σελ. 3.

σή του έκαναν προς τους εκπροσώπους του Τύπου ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης Λευτ. Βερυβάκης και ο Πρόεδρος της Επιτροπής Καθηγητής Πέτρος Παπαδάτος. Από πολλές αντιπολιτευόμενες εφημερίδες το νομοσχέδιο επικρίθηκε την επόμενη μέρα ότι είναι «ανεφάρμοστο» («Ελεύθερος Τύπος»), ότι αποτελεί «νομοθέτημα εντυπώσεων» («Βραδυνή») και ότι «μετατρέπει τις φυλακές σε... ξενοδοχεία» («Ακρόπολις»). Ωστόσο κατά βάση οι νέες ρυθμίσεις του, κυρίως αυτές για άδειες στους κρατούμενους, βρήκαν θετική απήχηση στον υπόλοιπο Τύπο και θεωρήθηκαν, ακόμη και από αντιπολιτευόμενες εφημερίδες, ως «προσπάθεια εκσυγχρονισμού του σωφρονιστικού κώδικα» («Ριζοσπάστης») και ως «παράθυρο στην κοινωνία για τους φυλακισμένους» («Μεσημβρινή»). Το Σχέδιο δόθηκε προς μελέτη σε αρμόδιους οργανισμούς και φορείς, με προθεσμία για υποβολή σχετικών προτάσεων έως το τέλος 1987. Ιδιαίτερα σημαντική ενέργεια σε ανταπόκριση αυτής της πρωτοβουλίας για δημόσιο διάλογο υπήρξε η οργάνωση εκδήλωσης από την Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου και την Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογίας την 15.1.1988 και την 12.2.1988 στην Αθήνα, με εμπειριστατωμένες εισηγήσεις από τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη, τον επίκ. Καθηγητή Χρ. Μπάκα, τον Εφέτη Θεόδ. Λαφαζάνο και τον Δικηγόρο Δημ. Ευαγγελάτο (οι εισηγήσεις αυτές δημοσιεύθηκαν σε τόμο το 1988 με τίτλο «Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας»)⁽⁵³⁾. Κύριοι άξονες επίκρισης του σωφρονιστικού νομοσχεδίου υπήρξαν εδώ, πέρα από κάποιες ορολογικές δια-

53. Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας (σειρά «Ποινικά», αρ. 27). Αξιωματικότερες είναι επίσης οι εκδηλώσεις που έγιναν στην Αθήνα, από την Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων την 23.11.1987 με εισηγητή τον Καθηγ. Γιάννη Πανούση, στη Θεσσαλονίκη από την Ελληνική Χριστιανοσοσιαλιστική Οργάνωση Νέων την 5.5.1988 με εισηγητές τους Καθηγ. Στέργιο Αλεξιάδη, Καθηγ. Ιωάννη Μανωλεδάκη, Γεώργιο Τσανανά και Γιάννη Ζερβό και, περί το τέλος της νομοθετικής προσπάθειας (Μάρτιος 1989), στην Αθήνα και την Κομοτηνή, με εισηγητές από τα αντίστοιχα Πανεπιστήμια των δύο πόλεων και

φωνίες (π.χ. ως προς τον όρο «κυρώσεις»: σελ. 105 επ., 131) και πέρα από την εύλογη επιφύλαξη για τη δυνατότητα εφαρμογής στην πράξη αυτών των ρυθμίσεων (σελ. 93 επ., 150 επ.), ιδίως οι ακόλουθοι:

Η μη επαρκής προστασία (ένδικη και ουσιαστική) των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών του κρατουμένου (σελ. 110 επ., 145 επ.⁽⁵⁴⁾), η πρόβλεψη για δυνατότητα άσκησης βίας και ξυλοδαρμού εις βάρος των κρατουμένων (σελ. 120 επ.), η πολύ συχνά αόριστη διατύπωση των πειθαρχικών παραπτωμάτων και κυρώσεων (σελ. 125 επ.), οι ασαφείς και περίπλοκες προϋποθέσεις για την χορήγηση αδειών κρατουμένων και άλλων συναφών θεσμών (σελ. 127 επ., 146, 161), η μη διευκόλυνση των «συζυγικών επισκέψεων» των κρατουμένων (σελ. 136 επ.), η θέσπιση μορφών μεταχείρισης των κρατουμένων με βάση τα ρευστά και ακαθόριστα κριτήρια του επικίνδυνου της προσωπικότητας (σελ. 142 επ. - πρβλ. ά. 10 § 2 και 57 § 1 ΚωδΜεΚ⁽⁵⁵⁾), η μη συσχέτιση της επιλογής του τόπου κράτησης με τον τόπο δι-

---

από το δυτικογερμανικό Πανεπιστήμιο του Hagen, με επικεφαλής τον Καθηγ. G. Bemmman.

54. Το σημείο αυτό είχε εξαρθεί ιδιαίτερα και υπό το κράτος του προϊσχύσαντος Σωφρονιστικού Κώδικα, όταν διακηρύχθηκε με έμφαση ότι «το μόνο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα που επιτρέπεται (από τη διάταξη του άρθρ. 5 παρ. 3 Συντ.) να περιορίζεται κατά την έκτιση στα σωφρονιστικά καταστήματα των γνωστών στον ΠΚ ποινών, είναι το δικαίωμα της προσωπικής ελευθερίας» - βλ. Στ. Αλεξιάδη, ανωτ. [σημ. 49], σελ. 36 και σύμφωνης γνώμης οι αναπτύξεις στο βιβλίο μου «Ποινική Καταστολή», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 247 σημείωση. Ανάλογες θέσεις έχει υποστηρίξει και ο Καθηγ. Αντώνης Μανιτάκης στην εργασία του «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική προστασία τους», ΠοινΧρ ΛΘ' 1989, 161-180: 164 επ. (ά δημοσίευση στο περ. «Πολίτης» το 1987).

55. Βλ. και τις σχετ. παρατηρήσεις της Effi Lambropoulou, Das neue griechische Strafvollzugsgesetz, υπό δημοσίευση στην: Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe, 40: 1990, με αναφορά και σε αντίστοιχη γνώμη του Quensel (σημ. 31).

αμένει η οικογένεια του κρατουμένου (σελ. 144 επ.), η αγνόηση του κρατουμένου στον καθορισμό της εργασίας (σελ. 149 -πρβλ. όμως ά. 65 § 1 ΚωδΜεΚ, που υπήρχε ήδη ως ά. 59 § 1 στο Σχέδιο), η μη ρύθμιση της σύνθεσης, της λειτουργίας και της τοπικής αρμοδιότητας του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών (σελ. 154 επ.), η μη πρόβλεψη επαρκών δικαστικών εγγυήσεων για τον τρόπο εκτέλεσης των ποινών (σελ. 160), η διάταξη για έλεγχο του περιεχομένου των τηλεγραφημάτων ή επιστολών (σελ. 114, 161 -τελικά η διάταξη αυτή απαλείφθηκε και αντικαταστάθηκε με το ά. 51 § 2 ΚωδΜεΚ) και οι ασάφειες ως προς το τι διατηρείται και τι καταργείται από την υπόλοιπη σωφρονιστική νομοθεσία (σελ. 162).

Ως κεντρικό συμπέρασμα αυτών των εισηγήσεων προέκυψε η ανάγκη για σύσταση μιας Αναθεωρητικής Επιτροπής η οποία να επανεξετάσει το σωφρονιστικό νομοσχέδιο τόσο από την άποψη εναρμόνισής του με τις συνταγματικές διατάξεις προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων 1987 (που μόλις τότε είχαν θεσπισθεί), όσο και από την άποψη της προσαρμογής του στο ισχύον δικονομικό και ουσιαστικό ποινικό δίκαιο⁽⁵⁶⁾.

16. Παράλληλα είδαν το φως της δημοσιότητας και ορισμένες άλλες επίκαιρες μελέτες, όπως εκείνες του Καθηγ. Στέφανου Αναγνωστάκη⁽⁵⁷⁾, της εγκληματολόγου Έφης Λαμπροπούλου⁽⁵⁸⁾ και του υπογράφοντα⁽⁵⁹⁾. Επίσης, στην προώθηση της σχτ. επι-

56. Ανωτ. [σημ. 53], σελ. 5-7.

57. «Παρατηρήσεις στο Προσχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα», αρχικά στο περ. «Αρμενόπουλος» 1987, 729-732 και έπειτα, με κάποιες βελτιώσεις, στα «Ποινικά Χρονικά» ΛΖ' 1987, 596-602.

58. «Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου Μεταχείριση του Σχεδίου ΚωδΜεΚ 1987», ΠοινΧρ ΛΗ' 1988, 161-172.

59. «Η ποινική καταστολή στο κατώφλι του 21ου αιώνα», περ. «Έγκλημα

στημονικής συζήτησης θα μπορούσε να είχε συμβάλει η δημοσιοποίηση ερευνών γύρω από τις συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές και τα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων. Τέτοιες έρευνες διεξήγαγαν π.χ. η εγκληματολογική ομάδα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών υπό την αρχική ευθύνη του αείμνηστου Καθηγ. Ηλία Δασκαλάκη, με θέμα «Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα»⁽⁶⁰⁾, οι ερευνήτριες Ντορέττα Πανάγου, Μαρία Ταβουλάρη και Σοφία Τσόλκα, με θέμα «Έρευνα για την κρατούσα κατάσταση και βελτίωση στα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων και το σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων Κορυδαλλού», Αθήνα 1985, (υπό δημοσίευση στον Τιμητικό Τόμο Ηλ. Δασκαλάκη που εκδίδει το Πάντειο Πανεπιστήμιο), ο Νίκος Κουλούρης, με θέμα «Νοσοκόμείο και Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού», Αθήνα 1989 (υπό δημοσίευση στη σειρά «Σύγχρονα Νομικά Μελετήματα» εκδ. Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα / Κομοτηνή) και ο Καθ. Γιάννης Πανούσης, με θέμα: «Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα. Από τον κυνισμό της εργασίας στην ουτοπία της αγωγής», Αθήνα 1989.

17. Οι συζητήσεις που έγιναν για το σωφρονιστικό νομοσχέδιο δεν φαίνεται να είχαν σπουδαία απήχηση στην περαιτέρω διαμόρφωση του τελικού του κειμένου. Ένα χρόνο μετά την αρχική γνωστοποίησή του τον Μάιο 1987 αναγγέλλεται (χωρίς να δοθεί αμέσως τότε στη δημοσιότητα ή να κατατεθεί στη Βουλή) ένα νέο «προσχέδιο», αυτή τη φορά από τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης και Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης Αγαμέμνονα Κουτσογιωργα την 9.5.1988, λίγο δηλ. μετά από τη συζήτηση στη Βουλή, την 6.5.1988, μιας επερώτησης βουλευτών της «Δημοκρατικής Ανανέωσης» από 20.2.1987 για τη «θλιβερή κατάσταση» που επικρατεί στις φυλακές της χώρας (βλ. «Πρακτικά Βουλής», Δ' Περίοδος, Γ' Σύνοδος, σελ. 5967 - 5976). Μια απλή

και Κοινωνία», Α' 1987, 131-132· πρβλ. εφημ. «Καθημερινή» της 22.5.1988, σελ. 14 και εφημ. «Το Βήμα της Κυριακής» της 27.11.1988, σελ. 37.

60. Βλ. «Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών», ειδικό τεύχος 68Α 1988, σελ. 239-377.

παραβολή της αρχικής εισηγητικής έκθεσης της επιτροπής το 1987, όπως δημοσιεύθηκε στην ανωτέρω έκδοση (ανωτ. § 15 και σημ. 53)⁽⁶¹⁾ προς την εισηγητική έκθεση της ίδιας Επιτροπής το 1988, πείθει ότι μόνον η ημερομηνία είναι καινούργια. Επίσης, από τη σύγκριση του Σχεδίου 1987 με το Σχέδιο 1988 αλλ' ακόμη και με το Σχέδιο 1989 που τελικά ψηφίσθηκε αυτούσιο από τη Βουλή κατόπιν επεξεργασίας του από 7μελές Κλιμάκιο της Κεντρικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής υπό τον αρεοπαγίτη Σ. Σαμουήλ, προκύπτει ότι οι τροποποιήσεις αυτές είναι τις περισσότερες φορές λεκτικές - νομοτεχνικές και ότι πάντως δεν λήφθηκαν ουσιωδώς υπόψη οι υποδείξεις που έγιναν από αρμόδιους φορείς (ανωτ. §§ 15, 16) για τη βελτίωση του νομοσχεδίου⁽⁶²⁾.

18. Μια ενδιαφέρουσα εξέλιξη στην πορεία του σωφρονιστικού αυτού νομοσχεδίου σημειώθηκε τον Δεκέμβριο 1988, όταν ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης Βάσσος Ρώτης, θεωρώντας (σύμφωνα και με τις υποδείξεις των Εταιρειών Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογίας, ανωτ. § 15) ότι το υπάρχον νομοσχέδιο έπρεπε ν' αναθεωρηθεί και ν' αναπροσαρμοσθεί «εν όψει των συμπερασμάτων που προέκυψαν κατά το σχολιασμό του από ει-

61. Η πρώτη δημοσίευση της εν λόγω εισηγητικής έκθεσης έγινε στο περ. «Έγκλημα και Κοινωνία», τ.Α' 1987, 59-64.

62. Από τις τελικές αυτές τροποποιήσεις του Σχεδίου 1989 σε σύγκριση με το αρχικό Σχέδιο 1987 σημαντικότερες θα μπορούσαν να θεωρηθούν εκείνες των εξής άρθρων του ψηφισθέντος νόμου: α. 1 § 2 (πρώην 1 § 2 ΣχΚωδ-ΜεΚ 1987), 2 (πρώην 2 § 1), 8 § 2, 3 (πρώην 8 § 1, 2), 9 § 2 (πρώην 9 § 1), 15 § 3, 4 (πρώην 12), 22 (—), 44 (πρώην 39), 48 (πρώην 43), 51 § 2 (πρώην 46 § 2), 53 § 2 στοιχ. β' (πρώην 48 § 2), 60 § 2 (πρώην 55), 62 § 4, 5 (πρώην 57 § 4,5), 64 § 1 (πρώην 58 § 1), 101 περ. γ' (πρώην 96 § 2). Για την κατανόηση της ratio αυτών των τροποποιήσεων (και της παράλειψης άλλων) σημαντική βοήθεια παρέχει το από 31.5.1988 έγγραφο με τίτλο «Επεξεργασία Αριθμός 568» της Κεντρικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Υπ. Δικαιοσύνης.

δικούς επιστήμονες της σωφρονιστικής, της υφισταμένης υποδομής και της προσδοκώμενης βελτίωσής της», αποφάσισε τη σύσταση Αναθεωρητικής Επιτροπής από τους Καθηγ. Στέργιο Αλεξιάδη, Ιωάννη Πανούση, Καλλιόπη Σπινέλλη, Νέστορα Κουράκη και από τον Διευθυντή των Φυλακών Κορυδαλλού Νικόλαο Παπαδογούλα (αριθμ. απόφ. 60023/13.12.1988). Τελικά όμως, λίγες ημέρες αργότερα, ο ίδιος Υπουργός για δυσεξήγητους επιστημονικά λόγους θεώρησε καλό να μη προχωρήσει στην αναθέωση του Σχεδίου και αντίθετα να επισπεύσει (λόγω και των εκλογών του Ιουνίου 1989) την ψήφισή του στη Βουλή με συνοπτικές διαδικασίες (Επιστολή Υπουργού Δικαιοσύνης από 30.12.1988 προς τα μέλη της Αναθεωρητικής Επιτροπής).

19. Την 3.2.1989 ανακοινώθηκε από τον ημερήσιο Τύπο ότι κατατέθηκε στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή «προς συζήτηση» ένα νομοσχέδιο που επέπρωτο τελικά να ψηφισθεί αυτούσιο και χωρίς καμιά τροποποίηση ως νόμος του Κράτους, με βάση την ιδιόρρυθμη και απαράδεκτη, κατά τη γνώμη μου, διαδικασία περί Κωδίκων που προβλέπει (δυνητικά όμως!) το Σύνταγμα στο ά. 76 § 6⁽⁶³⁾. Οι σχετικές συζητήσεις στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή έγιναν την 8η και την 29η Μαρτίου 1989 και περιορίστηκαν αναγκαστικά μόνον «επί της αρχής» του νομοσχεδίου.

Εισηγητής της πλειοψηφίας υπήρξε ο Λάζαρος Μπουλάκης, που επισήμανε τα θετικά στοιχεία του νομοθετήματος. Αντίθετα, η εισηγήτρια της μειοψηφίας Καθηγ. Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη είπε ότι η παράταξή της θα καταψηφίσει το νομοσχέδιο διότι παρά τις θετικές του ρυθμίσεις το θεωρούσε «όχι μόνο από ελληνικής πραγματικότητας ουτοπιστικό και ανεφάρμοστο αλλά και από άποψη νομοτεχνική και ουσιαστική εξαιρετικά ελαττω-

63. Ο Κανονισμός της Βουλής 1987 στο ά. 111 § 3 προβλέπει κατ' αντίθεση προς το Σύνταγμα την υποχρεωτικότητα αυτής της διαδικασίας...

ματικό»⁶⁴). Οι περισσότερες από τις επιμέρους παρατηρήσεις της κ. Ψαρούδα-Μπενάκη στηρίχθηκαν σε επιτόπιες προσωπικές της επισκέψεις στις φυλακές και σε ad hoc διαβουλεύσεις με εμπειρογνώμονες, μεταξύ των οποίων ο υπογράφων. Ως ειδικός αγορητής του ΚΚΕ συμμετέσχε στη συζήτηση ο Στρατής Κόρακας, ο οποίος χαρακτήρισε το νομοθέτημα θετικό και edήλωσε ότι η παράταξή του θα το ψηφίσει, αν και πιστεύει ότι «δεν υπάρχει κανένα χρονοδιάγραμμα υλοποίησής του, ούτε υπάρχει η κατάλληλη υποδομή αλλά και η πολιτική βούληση για την εφαρμογή του». Τον λόγο έλαβαν επίσης άλλοι εννέα βουλευτές, που διατύπωσαν τη γνώμη τους για το νομοσχέδιο και την ενγένει σωφρονιστική κατάσταση⁶⁵). Ανάλογες τοποθετήσεις έγιναν και ένα μήνα αργότερα από τους ίδιους ή και άλλους βουλευτές κατά τη συζήτηση του ενλόγω νομοσχεδίου στη Βουλή την 12, 13, 17 και 21 Απριλίου 1989⁶⁶). Πιο συγκεκριμένα, οι βασικότερες από τις θέσεις αυτές παρουσιάζονται στην παρούσα έκδοση κατωτέρω.

20. Σε γενικές γραμμές, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω (§§ 1, 8), ο Κώδικας για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων, παρά τις νομοτεχνικές του ατέλειες και την προσκόλλησή του σε κάποιες παρωχημένες σήμερα αντιλήψεις του προνοιακού συστήματος, εμπεριέχει κατά βάση εμπνευσμένους θεσμούς για ένα «άνοιγμα της φυλακής» και αποτελεί, επομένως, ένα βήμα προς τα εμπρός, τουλάχιστον για όσον καιρό ακόμη ο θεσμός της φυλακής θα γίνεται ανεκτός στην κοινωνία μας. Για την εφαρμογή

64. *Πρακτικά Κοινοβουλευτικής Επιτροπής* (πολυγρ.) από 8.3.1989, σελ. 9.

65. Πρβλ. αναλυτικότερα Γιάννη Πανούση, *ανωτ. [σημ. 3]*, σελ. 176 επ. και τις συναφείς υποσημειώσεις.

66. Βλ. *Πρακτικά Βουλής*, Δ' Περίοδος, Δ' Σύνοδος, ιδίως σελ. 4796-4809, 4821-4831, 4962-4979: τελικό κείμενο).

όμως αυτού του νομοθετήματος δεν αρκεί βεβαίως μόνον η υπάρχουσα «χαρτίνη νομοθεσία», κατά την ωραία διατύπωση του Καρανίκα⁽⁶⁷⁾. Χρειάζεται ακόμη η υλικοτεχνική υποδομή. Χρειάζεται επίσης η αναβάθμιση και επιμόρφωση του σωφρονιστικού προσωπικού⁽⁶⁸⁾. Κυρίως όμως χρειάζονται άνθρωποι που θα έχουν τον ιερό ζήλο ενός Βενιαμίν Αππέρ, ενός Αριστεί-

67. Δημ. Καρανίκα, Σωφρονιστική, τ.Β', Θεσσαλονίκη 1950, σελ. 257 κατά παραπομπή του Στέργιου Αλεξιάδη, ανωτ. [σημ. 49], σελ. 17.

68. Ορισμένες πρακτικές προτάσεις για μια βελτίωση στην εφαρμογή του νέου Κώδικα που έγιναν από τον δημοσιογράφο Χρ. Θεοχαράτο (περ. «Εικόνες» της 11.5.1988, σελ. 8), αξίζει, πράγματι, να μνημονευθούν και από τη θέση αυτή:

« -- Να καταργηθούν εντελώς όσες φυλακές δεν επιδέχονται δραστικές βελτιώσεις και να ανεγερθούν νέες-σύμφωνες με τις νέες αντιλήψεις περί Σωφρονιστικής.

— Να μετασκευαστούν ορισμένοι (άχρηστοι, πια) στρατώνες σε φυλακές - καθώς μάλιστα περιβάλλονται απο άπλετους χώρους, κατάλληλους για εργοτάξια.

— Να απομακρυνθούν όλοι οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι για τους οποίους υπάρχουν ή έχουν υπάρξει αποχρώσεις ενδείξεις για βιαιοπραγίες εναντίον κρατουμένων, για διακίνηση ναρκωτικών ή για χρηματισμό.

— Να αρχίσει η εκπαίδευση νέων σωφρονιστικών υπαλλήλων (στο πνεύμα του νέου Κώδικα) οι οποίοι θα καταλαμβάνουν, σταδιακά όλες τις κενούμενες θέσεις υπαλλήλων στις φυλακές.

— Να παταχθούν με κάθε μέσο τα κυκλώματα δικηγόρων-σωφρονιστικών υπαλλήλων, τα οποία λυμαινούνται, κυριολεκτικά, τους φυλακισμένους και θησαυρίζουν από την ελπίδα των καταδίκων (ότι θα ελαφρύνουν τη θέση τους).

— Οι κρατούμενοι να εκτίουν τις ποινές τους στις πλησιέστερες στον τόπο της κατοικίας τους φυλακές, ώστε να είναι δυνατό να τους επισκέπτονται οι φίλοι και συγγενείς τους και να μην αποκόπτονται από τον κόσμο τους.

— Να ιδρυθούν στα σωφρονιστικά καταστήματα εργοτάξια, στα οποία οι κρατούμενοι να μπορούν να εργάζονται με αμοιβή, ώστε όταν αποφυλακίζονται να έχουν ένα σεβαστό κομπόδεμα ή να βοηθούν, όσο είναι φυλακισμένοι, τις οικογένειές τους.

— Να διοργανώνονται επιμορφωτικά σεμινάρια στις φυλακές, στα οποία οι κρατούμενοι να μην είναι μόνο ακροατές κτλ. κτλ.

δη Οικονόμου, ενός Νικόλαου Δημητρακόπουλου ή ενός Παναγή Σκουριώτη⁽⁶⁹⁾, για να μπορέσουν να δώσουν μια καινούργια πνοή στα σωφρονιστικά μας πράγματα. Χωρίς κατάλληλους και εμπνευσμένους εφαρμοστές των νόμων, όπως ορθά είχε τονισθεί ήδη κατά την αρχαιότητα, «όχι μονάχα οι νόμοι δεν ωφελούν σε τίποτε, αλλά εκτός του ότι προκαλούν το ειρωνικό γέλιο όλων, μπορεί να φέρουν τις μεγαλύτερες ζημιές και συμφορές στις πόλεις»⁽⁷⁰⁾.

Τότε, και μόνο τότε, ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας θα λειτουργήσει και θα αποδώσει».

69. Για την ιστορία και τις προσπάθειες των ανθρώπων αυτών βλ. ιδίως τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου «Ποινική Καταστολή», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 187 επ., 206 επ., 212 επ., 216 επ., όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία.

70. *Πλάτωνος*, Νόμοι ΣΤ' 751 b σε απόδοση Βασ. Μοσκόβη, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1988, τ.Α', σελ. 376 και 377.